

ÇOCUKLARDA DAVRANIŞLARIN ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERE TEORİK BİR YAKLAŞIM

*İsmail SAĞLAM**

ÖZET

İnsanı ve çevresini mutlu eden en önemli etken, onun sahip olduğu erdemli davranışlardır. Kendisine, ailesine ve topluma, maddi ve manevi açıdan büyük yararlar sağlayacak davranış becerisine sahip olan bir insan, o ölçüde saygın birisi olarak kabul edilebilir. Eğitim açısından, insanın arzu edilen davranışlara ulaşabilmesinin nelere bağlı olduğu öteden beri tartışılan bir konudur. Bu tartışmalarda genellikle, ya genetik yapının ya da sosyal çevrenin baskın etkisinden söz edilmiştir. Bu makalede söz konusu iki faktörün insan davranışları üzerindeki etkileri, biri diğerine tercih edilmeden açıklanmaya çalışılmaktadır.

RÉSUMÉ

A Theoretical Approach to the Factors Affective on the Formation of Children's Behaviours

Le facteur le plus important qui rend heureux l'homme et ses proches, c'est l'attitude vertueuse de l'homme. Plus l'homme a l'habileté de comportement qui rend beaucoup de profits et d'utilités temporels et spirituels envers soi, sa famille et sa communauté, plus il est considéré comme une personne noble. Cela, c'est un sujet de débat depuis longtemps: de quoi dépend-il avoir des attitudes désirées de point de vue de l'éducation? Dans ces débats, il s'agit généralement soit de l'influence dominante de la structure génétique, soit celle de l'environnement. Dans cet article, les influences des deux facteurs en question sur l'attitude de l'homme sont prises en considération sans préférer l'un à l'autre.

* Arş. Gör. U. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı

GİRİŞ

Davranış; insan hayatındaki gözlenebilen, kaydedilebilen ve ölçülebilen bütün etkinlikler olarak tanımlanabilir¹. Bu etkinliklerin ortaya çıkışı ise organizmanın belirli uyarıcılara karşı gösterdiği tepki şeklinde olmaktadır². Ancak gerek uyarıcıların algılanması ve gerekse bunlara karşı tepkilerin doğması oldukça kompleks bir yapı içinde gerçekleşir³. Bu işleyiş tahlil edildiğinde ortaya çıkan davranışın, bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor boyutlarından bahsedilebilir. Davranışın kaynaklarına geçmeden önce bu boyutlarla ilgili olarak kısaca bilgi vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Bir davranışın ortaya çıkabilmesi için her şeyden önce o davranışın öğrenilmesi gerektiği açıktır. Bununla beraber öğrenmek, davranışın meydana gelmesini gerekli kılmayabilir. Çünkü davranışın meydana gelmesi için, öğrenilmesiyle beraber, biliş süzgecinden geçip, organizma tarafından benimsenerek özümsemesi de gerekir. Eğer öğrenilen davranışa karşı bireyin zihninde olumsuz bir yaklaşım varsa bu davranışın meydana gelmesi güçtür⁴. İşte öğrenilen davranışın bireyin zihin süzgecinden geçip onaylanması ve inanç haline dönüşerek benimsenmesi, davranışın bilişsel boyutuyla ilgili bir durumdur.

Davranışın diğer bir boyutu ise; bireyin öğrendiği davranışa karşı beslediği duygu durumudur. Bireyin öğrendiği davranışa karşı içerisinde beslediği; sevgi, bağlanma, hoşgörü, sabır, kararlılık, özgüven ve başarıma arzusu gibi duygular, davranışın etkin ve kalıcı olup olmamasında önemli rol oynayabilmektedir⁵.

Davranışın bilişsel ve duyuşsal boyutu yanında bir de psiko-motor boyutu vardır. Davranışın ortaya çıkması için ilgili organların gelişim olarak yeterli düzeyde olması ve biyolojik olarak kas ve sinirlerin, bilişsel ve duyuşsal boyutlarla koordinasyon içerisinde hareket edebilecek bir yapıda olması, psiko-motor boyut açısından hazırlığı ifade temektedir. Başka bir ifade ile istenilen bir davranışın meydana gelebilmesi için psiko-motor boyutla ilgili olarak, hem gerekli enerji ve fiziki uygunluk hem de beceri gerekmektedir. Sözgelimi organları gerekli uygunluk ve fiziki kapasiteye

¹ Crider Andrew, George R. Goethals, Robert D. Kavanaugh, Paul R. Solomon, Psychology, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, 1983, p.5; Öncül, Remzi, Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü, MEB Yay., İst. 2000, s273.

² Roediger L. Henry III, J. Philippe Rushton, Elizabeth D. Capaldi, Scott G. Paris, Psychology, Little, Brown end Company, Boston, 1984, p.14.

³ Munn L. Norman, Psychology, The Fundamentals of Human Adjustment, Fourth Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 1961, p. 50.

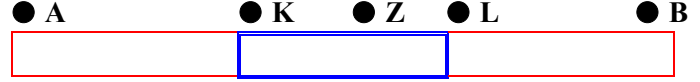
⁴ Morgan, T. Clifford, Psikolojiye Giriş, (Çev. Hüsnü Arıcı ve ark.), 8. bs., Ank. 1991, s. 363.

⁵ Bkz. Aydın, Ayhan, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, ALFA, İst. 2000, s. 259.

henüz ulaşamamış bir çocuğun araba kullanma davranışını göstermesi nasıl ki mümkün değilse; aynı şekilde gerekli egzersiz olmayan, henüz zihin-kas koordinasyonunu sağlayamayan bir yetişkinin de bu başarıyı göstermesi mümkün değildir. Dolayısıyla bilişsel ve duyuşsal boyutlarca onaylanan davranışın pratiğe dökülebilmesi için, psiko-motor boyutta da kişinin gerekli uygunluk ve beceri imkanına sahip olması gerekmektedir.

Davranışların bireyden bireye, bölgeden bölgeye veya ulustan ulusa birtakım farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Acaba bu farklılığın temelinde yatan faktörler nelerdir? Bu soru bilim adamlarını yıllarca meşgul eden konulardan biridir.

Genellikle bu tartışmalarda ya genetik yapının ya da sosyal çevrenin, davranışların oluşumundaki baskın etkisinden bahsedilmiş ve biri diğerine karşı savunulmuştur. Ancak, günümüzde bu konu artık bu şekilde tartışılmamaktadır. Çünkü davranışların oluşumunda genetik yapının da, sosyal çevrenin de etkin olduğu bilinmektedir⁶.

Şekil 1:

Genetik yapının ve sosyal çevrenin insan üzerindeki etkisinin izahı

- AB noktaları** : Bütün insanlar için genetik potansiyelin başlangıç ve sonuç noktaları
KL noktaları : X şahsın doğuştan getirdiği genetik potansiyelin alt ve üst sınırı
Z noktası : X şahsın mevcut potansiyelini gerçekleştirebildiği şu andaki seviye

Yukarıdaki *Şekil 1*'e bakarak genetik yapı, bireyin potansiyel olarak temel eğilimlerinin ve davranışın alt ve üst sınırlarını (KL noktalarının AB düzleminin hangi bölümünde yer alacağını) belirlerken, sosyal kurumlar sunduğu imkanlarla, alt ve üst sınır arasında davranışın nerede gerçekleşeceğini (KL noktaları arasında Z noktasının seviyesini) saptamaktadır diyebiliriz.

Şimdi sırasıyla, genetik yapının ve sosyal çevrenin çocukların davranışlarına nasıl kaynaklık ettiğini belirtmeye çalışalım.

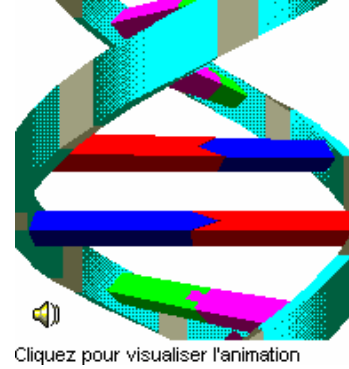
⁶ Morgan, age., s.42-43; Atkinson, Rita L. ve ark., Psikolojiye Giriş, (Çev. Kemal Atabay ve ark.), Sosyal Yay., İst. 1995, s.71; Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranış, Remzi Kitabevi, 8. bs. İst. 1998. s. 88.

A. GENETİK YAPI

Kalıtısal özelliklerin ana-babadan çocuğa geçişini inceleyen bilim dalına genetik (genetics) adı verilir⁷. Tıp ve biyolojinin yanında psikoloji de genetik alanına ilgi duymaya başlamıştır. Bunun sonucunda davranışsal genetik (behavioral genetics) adında yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır. Eğitim bilimi, psikolojinin sonuçlarından yararlandığı gibi davranışsal genetik alanının sonuçlarından da yararlanmaktadır. Dolayısıyla çocuk eğitimi açısından bu alanın sonuçları dikkate değer bulunmaktadır.

Dikkat edilirse bütün canlılarda hem türe özgü, hem de bireye özgü, birtakım farklılıklar bulunmaktadır. İnsanlar olarak da, türe özgü birtakım davranış örüntülerine sahip olmanın yanında, bireysel olarak da her insanın kendine özgü birtakım davranış özelliklerine sahip olduğunu görmekteyiz.

Davranışsal genetik biliminin yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, bireyin sahip olduğu yeteneklerinin alt ve üst sınırlarının, genler vasıtasıyla anne ve babadan potansiyel olarak miras alındığı belirtilir. Çünkü insan vücudunun hücreleri, 23'ü anneden, 23'ü babadan olmak üzere toplam 46 kromozomdan oluşmaktadır. Kromozomlar ise kalıtım birimi olan bir çok genden meydana gelir. Her gen, deoksiribonükleik asit (deoxyribonucleic acid) adı verilen ve DNA harfleriyle gösterilen bir kimyasal madde molekülüdür. Bu molekülün yapısı aşağıdaki **Şekil 2**'de de görüldüğü gibi, bir ip merdiveninin kıvrılarak helezonlaşmış çift-spiral biçimini andırır.

Şekil 2:
*DNA Molekülünün Yapısı*⁸

Merdivenin dış kısmında şeker ve fosfat sıralamasından oluşmuş bir dizi vardır. Merdivenin basamakları baz çiftlerinden oluşmuştur. Bunlardan

⁷ Cüceloğlu, age., s. 87.

⁸ Le Petite Larousse CD, DNA maddesinden alınmıştır.

birincisi, adenine-thymine, ikincisi de, guanine-cytosine baz çiftidir. Bu merdiven basamakları görünümündeki maddeler bireyin kalıtsal özelliklerini belirler. Kalıtımla ilgili bilgilerin tümü merdiven basamaklarının diziliş biçiminde saklıdır⁹. Diğer bir ifadeyle fiziksel özellikler olan boy, kemik yapısı, saç ve göz rengi yanında, psikolojik özellikler olan yetenek, mizaç ve duygusal denge gibi faktörlerin, bireyde ne ölçüde bulunduğu genetik şifre olan bu merdiven basamaklarının diziliş biçiminde saklıdır. Günümüzde bu genetik şifrenin diziliş biçimini tespit edip, bireylerin genetik şifre haritasını çıkarma noktasında başarılı çalışmalar yapılmaktadır.

Şimdiye kadar genetik yapının davranışlar üzerindeki etkisini tespit edebilmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar; beraber veya ayrı büyütülmüş tek veya çift yumurta ikizleri arasındaki karşılaştırma, akrabalık yakınlığına göre aile fertleri arasındaki benzerliklerin araştırılması ve evlat edinilmiş çocukların ailenin öz çocuklarıyla karşılaştırması şeklinde yapılan çalışmalardır¹⁰. Ayrıca hayvanlar üzerinde seçerek çiftleştirme ve kendi yakınından türetme¹¹ çalışmalarını da bunlara ilave edebiliriz.

İster tek veya çift yumurta ikizleri üzerinde yapılan çalışmalarda olsun, ister aile fertleri üzerinde yapılan çalışmalarda olsun, isterse evlat edinilmiş çocuklarla ailenin öz çocukları arasındaki karşılaştırmalı çalışmalarda olsun, genetik yapının davranışlar üzerindeki rolünü tespit edebilmek için mümkün oldukça sosyal çevre farklılığı sifra indirilmeye çalışılır. Böylece sosyal çevre açısından eşit veya eşite yakın bir ortamda yetiştirilen bu çocukların davranışlarındaki benzerlikler veya farklılıklar davranışsal genetikçilerin en önemli kaynaklarını oluşturur. Tek yumurta ikizlerinin, çift yumurta ikizlerine oranla davranışlarının birbirine çok benzer olması veya aile fertlerinin davranışlarının, evlat edinilmiş çocuklara kıyasla belli bir oranda benzer olması genetik yapının etkisini öne çıkarır¹².

Genetik yapının davranışlara etkisini anlamının diğer bir yolu da, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalardır. Labirente istenilen yolu kolayca bulan fareler birbirleriyle çiftleştirilerek birkaç nesil sonra bu davranışın çok daha gelişmiş olduğunun görülmesi veya labirente istenilen yolu bulamayan fareler birbirleriyle çiftleştirilerek birkaç nesil sonra bu davranışın daha da köreldiğinin görülmesi, genetik yapının davranışların ortaya çıkmasında potansiyel bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Çünkü bir davranışın temelinde eğer kalıtsal bir özellik yatıyorsa seçerek çiftleştirme sonucu, davranışın ortaya çıkış derecesi gelecek nesillerde değişir. Tam tersine eğer

⁹ Geniş bilgi için bkz. Cüceloğlu age., s.87-92; Morgan, age., s.34-41; Atkinson ve ark., age., s.71-77. Arkonaç, Sibel Aysen, Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi, Alfa 2. bs., İst. 1998, s. 59-63.

¹⁰ Arkonaç, age., s. 63.

¹¹ Cüceloğlu, age., s. 93.

¹² Bkz. Atkinson ve ark., age., s. 74-76; Cüceloğlu, age., s. 92-93; Arkonaç, age., s. 62-63.

davranış kalıtımdan tamamen bağımsız olarak çevre şartlarının etkisinde geliyorsa, seçerek çiftleştirme sonucu davranışta bir değişiklik meydana gelmez. Rosenzweig'in yaptığı çalışmalar da, davranışın kalıtımdan bağımsız olarak ortaya çıkmadığını ortaya koymuştur¹³. Fakat bu sonuç hiçbir zaman davranışın tek kaynağının kalıtım olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira davranışın önemli kaynaklarından biri de sosyal çevredir. Şimdi sosyal çevrenin davranışlara nasıl kaynaklık ettiğini incelemeye çalışalım.

B. SOSYAL ÇEVRE

Günümüzde ziraat mühendisliği alanında, meyveler üzerinde yapılan genetik çalışmalar sonucu, en mükemmel ve rantabl meyve fidanları üretilmeye çalışılır. Böylece genetik açıdan elverişli fidanlar üreticilere ulaştırılarak, yüksek ve kaliteli verim elde edilmesi hedeflenir. Ancak genetik yapının elverişli bir şekle getirilmesi, yalnız başına istenilen verimi elde etmeye yetmez. Çünkü, söz konusu fidanların yetiştirilme ortamı ve şekli de, iyi verim elde etmek için büyük bir paya sahiptir. Uygun iklim şartlarında yetiştirilmeyen, gerekli ilaçlama, budama, sulama vb. işlemlerinden yoksun bırakılan fidanlardan, her ne kadar genetik yapıları müsait olsa da, istenilen verim elde edilemez. Çünkü fidanlardaki müspet potansiyel özellikler, uygun çevre şartları bulamadıkları için gerektiği şekilde inkişaf edemezler.

İşte tıpkı yukarıda anlatılan misalde olduğu gibi çocukların genetik olarak sahip oldukları davranış potansiyellerinin inkişaf edebilmesi için, uygun ortam ve yetiştirilme imkanlarına sahip olmaları gerekir. Nitekim insanların, şu anda gerçekleştirebildikleri gelişim seviyesinin, genetik potansiyelin üst sınırıyla belirlenmiş olan optimum gelişme basamağından çok aşağıda olduğu belirtilmektedir¹⁴. Bunun sebebi olarak olumsuz sosyal çevre şartları gösterilmektedir. Denilebilir ki, çocukların içinde bulunduğu olumlu sosyal çevre şartlarının dereceleri, uygun davranış gerçekleştirme derecelerini de belirlemektedir. Çocuklara bu imkanları sunan sosyal çevrelerin en önemlileri ise; aile, eğitim, din ve devlet¹⁵ gibi sosyal

¹³ Rosenzweig, M. R., Effects of Heredity and Environment on Brain Chemistry, Brain Anatomy and Learning Ability in the Rat. (M. Manosovitz, G. Lindzey ve D. D. Theissen'in derlediği Behavioral Genetics adlı kitaptan. New York Appleton. 1969 (naklen) Cüceloğlu, age, s. 93.

¹⁴ Bronfenbrenner, U. ve Ceci S. J., Heredity, Environment, and the Question "How?" A First Approximation. R. Plomin ve G. E. McClearn (Ed.), Nature-Nurture, s. 313-324; Kağıtçıbaşı, Çiğdem, Kültürel Psikoloji Kültür Bağlamında İnsan ve Aile, YKY, İst. 998, s. 158.

¹⁵ Erdoğan, İlhan, İşletmelerde Davranış, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fak. Yay. No: 242, İst. 1991, s. 96-97.

kurumlardır. Bu kurumların; kişilerin hem genel davranışlarını düzenleme, hem de daha özel davranışlara hazırlama fonksiyonu icra ettikleri görülür¹⁶.

1. Aile

İnsan için sosyal kurumların en önemlilerinden birisi ailedir. Aile fert için olduğu kadar, sosyal hayatın işleyişi için de önemlidir. Milletlerin ve devletlerin hayatiyetlerini sürdürmelerinin temelinde dahi, sağlam aile müessesesinin yattığı söylenebilir. Geçmişte aileyi ortadan kaldırarak, toplumu daha ileri seviyelere götüreceğini zanneden bazı yönetimler, bu düşüncelerini tatbikata koymuşlar, fakat kısa sürede bu denemeden vazgeçmişlerdir¹⁷. Çünkü ailenin, gerek fert açısından gerekse toplum açısından icra ettiği fonksiyonu icra edecek başka bir müessese bulmak mümkün değildir. Zira Le Play'e göre organizma için hücre ne ise, toplum için de aile oldur¹⁸.

Çocuk dünyaya gözlerini aile içerisinde açmaktadır. Böylece doğumdan itibaren ilerleyen yaşıyla beraber kişinin; sosyal, psikolojik, fizyolojik vb. bütün ihtiyaçları ailede karşılanır. Söz konusu ihtiyaçların yerli yerinde karşılanmasının veya eksik kalmasının olduğu kadar, ailenin içerisinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve inanç yapısının da çocukların davranışlarının şekillenmesinde müessir olduğu söylenebilir.

Nitekim yapılan araştırmalarda çocuğun kötü beslenmesinin; kendini ifade edebilme, toplum yaşamında yer alabilme, toplumsal ve duygusal işlevleri yerine getirme vb. davranışlarda yetersiz kalmasına sebep olduğu belirtilir¹⁹. Öte yandan kendilerine ve çevresine uyum sağlamış ana-babaların (ailenin) çocukları, kendilerine sağlanan destek ve önderlik sayesinde giderek benliklerini geliştirir, bütünleştirir ve özerk varlıklar olarak yetişkin yaşama katılırlar. Kendi yetersizlikleri nedeniyle, reddedici ya da aşırı koruyucu tutumlar gösteren ana-babaların çocukları ise, kendilerine ayrı bir varlık olarak değer verilmediğinden, kişiliklerini bütünleştiremezler. Çocukken doyurulmamış ihtiyaçlar yetişkinlikte dahi eksikliğini hissettirir ve yetişkinin bu ihtiyaçları karşılayabilmek için, umutsuzca çabalamasına sebep olur²⁰. Başka bir deyişle ailenin bir çok

¹⁶ Eroğlu, Feyzullah, Davranış Bilimleri, İst. 1996, s. 88.

¹⁷ Sovyet Rusya ve Çin'in uygulamaları için bkz. Eröz, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İst. 1982, s. 65.

¹⁸ Kurtkan, Amiran, Sosyal Bilimler Metodolojisi, İst. 1982, s.78.

¹⁹ Barret DE. ve ark. (1983) Chronic Malnutrition and Child Behavior: Effects of Early Caloric Supplementation on Social and Emotional Functioning at School Age Developmental Psychology, 18, 541-557. (naklen) Aysel Ekşi, Çocuk Genç Ana Babalar, İst.1990,s.17.

²⁰ Gençtan, Engin, İnsan Olmak, İst. 1994, s. 32-33.

özelliği yanında psiko-sosyal ve kültürel yapısının da, çocukların davranışları üzerinde etkili olduğu görölmektedir.

Gerçekten de ana-baba ailenin her bakımdan mimarıdır. Onların kişilikleri ve davranışları, ailenin tümünü, ister istemez etkiler ve aile içindeki süreçleri belirler. Kendi kendine psikolojik, sosyal, kültürel vb. bakımlardan yetebilen ana-babalar, kişiliklerini bütünleyebilmiş ve benlik sınırlarını tanımlamış insanlardır. Böyle bir aile ortamında yetişen çocuk olumlu davranış kazanma açısından şanslı bir durumdadır. Çünkü bu ailedeki insanlar, mutluluklarının kendi iç dünyalarından geldiğini bilirler. Kendi başlarına mutlu ve tamdırlar. Kurmuş oldukları ilişki onları, daha mutlu, daha etkili ve daha doyumlu yapar. İlişki kurdukları insanları da kendi amaçları için kullanma gereği duymazlar²¹.

Bunun tam tersine kişiliklerini bütünleyememiş ana-babalar, kendilerini olduğu gibi kabul edemez ve bir tür hayal dünyası içinde, kendilerini olduklarından daha farklı görürler. Duygu ve düşünceleriyle amaçları arasındaki ilişki kopuktur. Bu nedenle yaşamlarını kendi diledikleri yönde değil, çevrelerindeki kişilerin diledikleri yönde yaşarlar. Bu tür insanlardan teşekkül etmiş aile, sağlıklı bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde yetişen insanların olumsuz davranışları yaşam boyutlarını aşar, kuşaklar arası bir sosyo-psikolojik olay özelliği gösterir. Sağlıksız ailelerde, her kuşak, bir önceki kuşağın yaratmış olduğu sahte “gerçeği”, yani savunma mekanizmalarını devam ettirmek için elinden geleni yapar ve yeni kuşakları, kendileri gibi eksik yetiştirirler²². Ayrıca bu tür ailelerde ilişkiler sağlıklı bir zemin bulamadığından çocukların örselenmesi muhtemeldir. Büyüklerin acı veren davranışlarını çocuklar hiç unutmazlar. Bir de bu kişiler çocukların önem verdiği kişilerse, bu acı veren davranışlar çocuğın belleğinde iyice yer eder. Bu tür olayların sık sık tekrarlanması durumunda, bellek bu olayları kendiliğinden bir araya getirir ve bir tür “anılar yapısı” oluşturur. Doğal olarak, olumsuz anıların tümü çocuğu kendini değersiz görmeye ve kendinden utanmaya götürür. Kişi kendi öz benliğinde utanmaya başlayınca iç dünyasıyla ilişkisini koparmaya ve öz benliğine yabancılaşmaya başlar. Kişinin iç dünyasına yabancılaşması da asrımızın en yaygın psikolojik hastalığıdır. Bir çok psikolog ve psikiyatriste göre, insanın içerisine düştüğu, sigara, esrar, alkol vb. olumsuz davranışların temelinde insanın iç dünyasına yabancılaşması yatmaktadır²³.

Demek ki çocuklara olumlu davranış kazandırmanın yolu, her yönden sağlıklı ailenin temin edilmesiyle doğrudan alakalıdır. Çocuk ailenin bir parçası olduğundan, ailedeki ilişkileri ve davranış örüntülerini aynen alıp

²¹ Cüceloğlu, Doğan, İçimizdeki Çocuk, İst. 1994, s. 75-76.

²² Cüceloğlu, age., s. 76.

²³ Cüceloğlu, age., s. 93.

dışarıya yansıtır. Sonra diğer sosyal kurumlarla etkileşim sonucu çocukta bir tür davranış şekli meydana gelir.

Aslında düşünülecek olursa, medeni veya ilkel toplum olmanın temelinde, sağlıklı aile yapısının var olup olmadığı gerçeğinin yattığı anlaşılır. Geçim sıkıntısıyla uğraşan, eğitimsiz, ahlaki değerlerden yoksun, sosyal ve psikolojik destek görmeyen bir ailenin; mutlu, kendine güveni olan, kendisiyle ve başkalarıyla barışık insanlar yetiştirmesi gerçekten zordur.

Olumlu davranışlara sahip çocuklar yetiştirebilmek için, aileyi her yönden güçlendirecek politikaların oluşturulması, ilgili kamu ve özel kuruluşların bu yönde teşkilatlanmalarına bilimsel bir anlayışla öncülük yapılması gerekir. Ailenin korunup, eğitilmesi ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, milli bir hedef haline gelmelidir. Hatta toplumun kendi kendini revize edebilmesi için, tarihteki ahi teşkilatları gibi, günün şartlarına göre toplumun çeşitli şekillerde örgütlenmesine ve bu eksikliklerini gidermesine imkan tanınmalıdır. Zira günümüz medeni toplumları, dağınık değil örgütlü birer insan topluluğundan oluşmaktadır.

Sonuç olarak bir sosyal kurum olarak aile, çocukların davranışlarının oluşmasına kaynaklık eden önemli bir kurumdur. Ailenin bu görevini olumlu bir şekilde yerine getirebilmesi için, eğitime ve desteğe ihtiyacı vardır diyebiliriz.

2. Eğitim Kurumları

İnsan hayatı eğitimle sürekli iç içe olmuştur. Eğitimin insan hayatında önemli bir yeri olduğundan, bunun bir plan ve programa göre yürütülmesi zarureti duyulmuş, böylece eğitim kurumları teşekkül ettirilmiş ve bunlara önemli ölçüde kaynaklar aktarılmıştır. Devletlerin bu denli eğitim faaliyetlerine önem vermelerinin temelinde; eğitimin, ferdin ve toplumun üzerinde büyük değişiklikler meydana getirebilme gücüne sahip olması yatmaktadır.

Eğitim, yetişkin nesiller tarafından sosyal hayata hazır olmayan nesiller üzerinde uygulanan etkileme işlemlerini kapsar. Bu işlemler örgün ve yaygın eğitim kurumları vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bu cümleden olarak başta okul olmak üzere, kişinin eğitiminde rol oynayan her çeşit kurum ve kuruluş eğitim yoluyla kişilerin davranışlarına kaynaklık etmesi açısından sorumluluğa sahiptir.

Dikkat edilirse söz konusu kurumların icra ettikleri eğitim, insan davranışlarını düzenlemekte, fertleri topluma hazırlamakta ve insanlar arası ilişkileri belirlemektedir. Fertler, toplumun sahip oldukları normları, çeşitli davranış kalıplarını ve her türlü bilgi ve becerileri olduğu bu kurumlardan

alırlar²⁴. Çünkü eğitimin açık ve örtük fonksiyonları arasında yukarıda sayılan sonuçları görmek mümkündür²⁵. Yine eğitim vasıtasıyla, daha önceden edinilmiş davranışların yerine yenilerini edindirmek de mümkündür²⁶. Kısacası bireyin kendisini ve toplumu tanıyarak, hayatını mutlu bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli davranışları kazanma yerinin eğitim kurumları olduğu anlaşılmaktadır²⁷.

Toplumdaki diğer kurumlar gibi eğitim kurumları da, toplumun bütün özelliklerini, zayıf ve kuvvetli olan taraflarını yansıtan, toplumsal durum ve olaylardan en çok etkilenen sosyal kurumlardan biridir. Çünkü eğitim, sahip olduğu kurumlarıyla, toplumla karşılıklı etkileşim içerisinde²⁸. Diğer bir ifade ile toplum eğitime göre, eğitim de topluma göre şekillenmektedir diyebiliriz.

Şimdi bütün bu bilgiler ışığında çocukların davranışlarına kaynaklık eden sosyal kurumlardan biri olan eğitimin; fertlerin bilimsel, demokratik, ahlaki, dini, hukuki, sosyal vb. bütün olumlu davranışlarına kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Tabi ki yerleşik örgün ve yaygın eğitim vasıtalarının niteliğine göre bunun tersi de olabilir.

Çocukların davranışlarının oluşmasında ve şekillenmesinde bu denli müessir olan bu kurumun, evrensel doğru değerlerle ve milli kültürel kaynaklar doğrultusunda şekillenmesini temin edecek, eğitim politikalarıyla yönetilmesi gereği açıktır. Kısır menfaatlerden ve gündelik hesaplardan uzak kalarak, hem erdemli hem de bilgili ve becerikli insanlar yetiştirmek, bu kurumun tek kaygısı olmalıdır. Çünkü, çocukların öğrenme ve davranış kazanma açısından en verimli yılları eğitim kurumlarında geçmektedir.

Sonuç itibarıyla çocuklar, bu kurumlardaki bilgi, beceri ve anlayış doğrultusunda hayata hazırlanmakta ve davranış kazanmaktadırlar. İşte eğitimin, çocukların davranışlarına kaynaklık etmedeki önemi buradan ileri gelmektedir diyebiliriz.

3. Din

Gerek fertlerin davranışlarını etkilemesi bakımından gerekse sosyal hayata yönelik etkileri bakımından, cemiyette önemli bir yere sahip olan sosyal kurumlardan biri de dindir. Sosyolojik açıdan din; yüce ve üstün, insanın karşı koyması mümkün olmayan ilahi bir varlığın bazı şekiller

²⁴ Eroğlu, age., s. 101.

²⁵ Bkz. Kocacık, Faruk ve Enver Özkalp, Davranış Bilimlerine Giriş, T.C. Anadolu Üniv. Yay. No: 173, Ank. 1986, s. 90-98.

²⁶ Başaran, İ.E., Eğitime Giriş, Ank. 1994, s. 36.

²⁷ Bkz. Fidan, Nurettin ve ark., Eğitime Giriş, Ank. ts., s.78-79.

²⁸ Varış, Fatma, Eğitim Bilimine Giriş, Ank.1991, s. 13.

altında emrettiği kabul olunan kural ve inançlar bütünü şeklinde tarif edilir²⁹. Bu tarife göre, inanılması gereken hususlar vardır. Bu yönüyle din inanma üzerine kurulmuş sosyal bir kurumdur. Belli bir dine mensup olmak, o dinin gereklerine inanmak, inanılan şeyleri doğrulamak ve onlara güvenmek anlamına gelir³⁰. Diğer bir yönüyle de kabul edilen dinin değer yargılarını ve davranış kalıplarını alıp benimsemek gerekir. Her din, kendisine inanan kişilerin, o dinin değer yargılarına göre hareket etmesini; iyi-kötü, doğru-yanlış, helal-haram şeklinde belirtilen kurallara göre davranış geliştirmesini ister³¹. Bu davranışların çeşitliliğine bakıldığında iki şekilde ortaya çıktığı görülür. Bunlardan birisi; ilahi güç ve otoriteye yönelik davranış şekli, diğeri ise; yaratılanlarla olan ilişki şeklindedir. Davranış bilimleri ise sadece ikinci tür davranışlarla ilgilenir³².

Dinin davranış oluşumuna kaynaklık etmesi açısından bakıldığında, toplumun entegrasyonuna katkıda bulunduğu, aynı inanç etrafında toplanan insanların benzer hareket ve davranışlarda bulunmalarını sağladığı, insanların birbirlerine gerektiğini ortaya koyarak sosyal vicdanın canlı tutulmasına zemin hazırladığı ve böylece önemli bir sosyal kontrol aracı olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır³³. Eric Fromm da dinlerin işlevini; “Bilgiye ve bağımsızlığa ulaşmak, acıları azaltmak, sorumluluk duygusunu geliştirmek, insanın doğru yaşamasını, sevmeyi bilmesini ve olgunlaşmasını temin etmek.”³⁴ şeklinde belirtmektedir. Ayrıca din, kişilerin aşkın varlıkla ilişki içerisine girmelerini sağlayarak, onların benliklerine tutarlılık kazandırmaktadır. İç dünyasından kopuk olmayan insanlar topluluğu meydana getirmeye çalışarak, bu insanlarda olumlu davranış meydana gelmesini temin etmektedir³⁵. Bu açıdan din, toplum yaşamındaki düzensizlikleri ve çatışmaları azaltacak, toplumun sulh ve selameti için insanların davranışlarını önceden yönlendirecek, bunalımlı durumlarda onların davranışlarını denetleyecek, psikolojik olumsuzluklar karşısında da rahatlamlarını sağlayacak bir görevi yerine getirecektir³⁶.

²⁹ Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, 3. bsk. Ank. 1984, s. 259.

³⁰ Willaime, Jean-Paul, Le Croire. L'acteur et Le Chercheur Introduction au Dossier Croire et Modernite, Archives De Sciences Sociales Des Religions 81, Centre National Des Recherche Scientifique, Januer-Mars 1993, pp. 7-16.

³¹ Kurtkan, Amiran; “Türk-İslam Felsefesi Tarihinden Teoloji ve Teolojizm”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı.47, Şubat 1987, s. 47-68.

³² Tolan, Barlas, Galip İsen, Veysel Batmaz, Ben ve Toplum, Sosyal Psikoloji-I, Teori Yay. Ank.1985, s. 174.

³³ Eroğlu, age., s. 97-98.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Fromm, Eric, Psikanaliz ve Din (Çev. Aydın Arıtan), İst.1982. s. 54, 55, 87, 106.

³⁵ Cüceloğlu, İçimizdeki Çocuk, s. 93.

³⁶ Başaran, Eğitime Giriş, s. 55.

Toplumlar inandıkları dinin, yaratılışlarına uygunluğu ve inandıkları dinin kurallarına uymaya çalıştıkları ölçüde bu ilahi kaynaktan yararlanabileceklerdir. Toplum dine ne kadar önem veriyorsa, ne kadar dinin özüne ulaşmaya çalışıyorsa, dinle arasında o denli doğru bir etkileşimden söz edilebilir. Tabiat, boşluk kabul etmediğinden dolayı, dinle toplum arasında doğru bir etkileşim meydana gelmiyorsa, mutlaka yanlış bir dini etkileşim meydana geliyor demektir. Çünkü, insanlar din namına inanacak ve tapınacak bir şey mutlaka arayacaklardır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmalıdır ki; din toplumda davranış belirleyen sosyal bir kurumdur. Öyleyse çocuklar, gerek alacakları din eğitimi yoluyla, gerekse dinin toplumdaki izlerini görüp yaşayarak, dinden etkileneceklerdir. Böylece din, bir sosyal kurum olarak çocukların davranışlarının oluşmasında kaynaklık görevini yerine getirecektir diyebiliriz.

4. Devlet

Cemiyet hayatını etkileyen ve yönlendiren en büyük teşkilat devlettir. Devlet, kişinin doğumundan, ölümüne kadar her safhada belirleyici bir fonksiyona sahiptir. Devlet kelimesi geniş anlamda, sosyolojik olarak milleti temel alan örgütlenmiş bir toplumu tanımlarken; dar manada ise, örgütlenmiş bu siyasi toplum içinde yönetilenlere göre kamu otoritelerini ifade eder. Daha dar anlamda da, bu kamu otoriteleri ve idareleri içinde, çeşitli kamu kuruluşları, belediyeler ve vilayetler gibi yönetim birimlerinin tamamını kapsar³⁷. İnsan hayatı açısından kapsamı gayet geniş olan bu örgütün fonksiyonlarını icra edebilmesi için; sınırları belli olan bir toprak parçasına sahip olması, bu toprak parçasında yaşayan; soy, dil, din, örf ve adetler gibi yaşam tarzına sahip insan topluluğunun var olması, bir de toplumsal ilişkiler çerçevesinde, karar alma ve onu uygulama ya da uygulatma gücünü temsil eden iktidara sahip olması gerekmektedir³⁸.

Çeşitli siyasi anlayışlara göre devlete yüklenen fonksiyonlarda bazı değişiklikleri görmek mümkündür. Genellikle yargı, yasama, vergi toplama, yatırım ve bir takım harcamalar yapma, ekonomik şartları düzenleme, altyapı hizmetlerini görme, kaynak üretme ve bu kaynakların dağılımını dengeleme, savunma ve güvenlik gibi işlemleri yerine getirme işi devlet tarafından yapılır.

İnsan davranışlarının şekillenmesi açısından devletin etkisi, gerek yukarıda saydığımız görevler, gerekse devlet yönetiminin takip ettiği sosyal

³⁷ Çam, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi No: 351, İst. 1975, s. 39-40.

³⁸ Kışlalı, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi (Giriş), 3. bs., İmge Kitapevi Yayınları: 22, Ank. 1992, s. 3; Şaylan, Gençay, Çağdaş Siyasal Sistemler, TODAİE Yayınları, No: 192, Ank. 1981, s. 8.

politikalar açısından olmaktadır. Çünkü bu politikalar, toplumun sosyal yapı değişimlerinde etkin rol oynar³⁹.

Her devletin yetiştirmek istediği bir insan modeli vardır. Devletlerin dünya görüşleri ve siyasi yapılanmaları bu konuda belirleyici rol oynamaktadır. Devletler özellikle eğitim kurumlarını kullanarak vatandaşlarını, daha çocukluk yıllarından itibaren kendi amaçları doğrultusunda eğitmeye ve davranış kazandırmaya çalışırlar. Böylece sosyal hayatta varlığını devam ettiren toplumsal davranış biçimlerinin temeli, siyasi rejimler tarafından atılmaktadır. Bu davranış biçimleri, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda olabileceği gibi, dini ve ahlaki alanda da olabilmektedir.

Dünya üzerinde mevcut devletlerin, yetiştirdiği insanlara baktığımızda, o devletteki siyasi rejimin izlerini görmek mümkündür. İnsanı ve evrensel değerleri ön plana alan siyasi rejimlerde yetişen insanların davranışlarıyla; totaliter, baskıcı, insan fikir ve hürriyetinin gelişmesine elverişli olmayan, ideoloji dayatan devletlerde yetişen insanların davranışları arasında çok büyük farklar görmek mümkündür.

Dolayısıyla bir devlete düşen görev; çocukluk yıllarından itibaren vatandaşlarının her türlü temel gelişmelerini tamamlamış, atılcı, girişken, üretken, milletin ve devletin yükselmesi için üzerine düşen maddi ve manevi sorumlulukları yüklenip yerine getiren, insan hak ve hürriyetlerine saygılı, evrensel değerlere bağlı birer insan olarak yetişmelerini sağlamak ve bu tarzda davranış sahibi olmalarını temin etmektir diyebiliriz.

Siyasal sistem ile yetişen insanların davranışları arasındaki sıkı irtibatı görmek için ABD ile eski SSCB’de yetişen insan davranışlarına bakabiliriz. ABD’de eğitimde; bireysel başarı ve rekabete dayalı kapitalist sistemin talepleri dikkate alınırken, SSCB’de; daha az rekabetçi kolektif sistemin taleplerini ve kolektif başarıyı dikkate alan bir yapı söz konusudur. Ayrıca ABD’de okullar ve eğitim programları bölgelere göre şekillenirken, SSCB’de okulların yapı ve programlarının her bölgede tek tip olması dikkat çekicidir⁴⁰.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi devletler; sosyo-ekonomik anlayışları neyse sonuçta yetiştirdikleri insanların davranışlarının da bu yönde olmasını arzu etmektedirler. Dolayısıyla vatandaşlar, dini ve ahlaki alanda da, devletlerin uygulayacakları politikalar çerçevesinde bir davranış modeline sahip olacaklardır. Başka bir ifade ile vatandaşların sağlıklı ve doğru dini ve ahlaki davranış yapısına sahip olup olamamalarında, uygulanan sosyal politikaların çok büyük rol oynadığı söylenebilir.

³⁹ Eroğlu, Feyzullah, age., s. 100.

⁴⁰ Erdoğan, İrfan, Çağdaş Eğitim Sistemleri, İst.1997, s. 43.

SONUÇ

Çocukların her açıdan iyi davranışlara sahip olmaları hem eğitimcilerin hem de anne-babaların en büyük arzusudur. Bu arzunun gerçekleşmesi ise; yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi çok derin ve köklü biyolojik, psikolojik ve sosyolojik etkenlere dayanmaktadır. Bu etkenler, doğuştan mevcut potansiyel donanımla beraber, insanı çevre kuşatan sosyal kurumlar vasıtasıyla, çocuk üzerinde etkili olmaktadır.

Çocukta meydana gelmesi istenen her olumlu davranışta olduğu gibi, din eğitiminin uğraşı alanına giren konularda da, istenen olumlu davranışa ulaşabilmek için söz konusu etkenleri hesaba katmak zarureti vardır. Dinle ilgili olarak öğrenilen her davranışın, yetiştirdiğimiz çocuklarda veya yetişkinlerde, istenen formda meydana gelmemesinin temelinde, o bireyin içerisinde bulunduğu ve yetiştiği psikolojik, sosyolojik vb. yapının yattığını unutmamak gerekir.

Hz. Peygamberin, en çirkin davranışların hakim olduğu bir toplumu, en nezih davranışlara sahip fertlerden oluşan bir toplum haline getirdiğini görüyoruz. Hz. Peygamber bunu yaparken, bireyin içerisinde yaşadığı sosyal çevrenin bütün kurum ve kuruluşlarıyla yakından ilgilenmiş ve bu sosyal çevrenin, insanın dünya ve ahirette mutluluğunu sağlayacak davranışlar kazanmasına elverişli olmasına büyük özen göstermiştir. Günümüz açısından bu durum değerlendirildiğinde, bireylerin hem dini hem de dünyevi konularda gerekli olumlu davranışlara, bilgi ve beceriye, sahip olmaları için; ailenin, eğitimin, dinin ve devletin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Çocuklarımıza nasıl ki havası, suyu kirlenmemiş ve ormanları tahrip edilmemiş bir çevre bırakmak zorunda isek; aynı şekilde çocukların kendilerini gerçekleştirebilecekleri, insani değerlerin ön planda olduğu, doğuştan sahip oldukları yeteneklerini sonuna kadar geliştirebilecekleri, ekonomik varlık ve iç (manevi) zenginlik elde edebilecekleri, kavga ve gürültüden uzak bir sosyal çevre bırakmak zorunda olduğumuz unutulmamalıdır. Böyle bir atmosferde yetişen çocuk, olumlu davranış kazanma açısından elbette şanslı durumda olacaktır. Çocuğa verilen eğitimin tesirinin görülüp görülmemesinin, bu tür etkenlere bağlı olduğu dikkate alınır, meydana gelen davranışlara kaynaklık eden faktörler daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç olarak; genetik yapının yanında, sosyal kurumlar dediğimiz ailenin, eğitimin, dinin ve devletin, çocuklara öğretilen bilgi neticesinde istenen davranışın meydana gelmesini sağlayan önemli faktörler olduğunu söyleyebiliriz. Genel eğitim açısından olduğu kadar din eğitimi açısından da, bu hususun dikkate alınması, din eğitimcilerini daha isabetli sonuçlara götürebilir diye düşünüyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ARKONAÇ, Sibel Ayşen; Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi, ALFA 2. bs., İst. 1998.
- ATKINSON, Rita L. ve ark.; Psikolojiye Giriş, (Çev. Kemal Atabay ve ark.), Sosyal Yay., İst. 1995.
- AYDIN, Ayhan; Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, ALFA, İst. 2000
- AYSEL, Ekşi; Çocuk Genç Ana Babalar, İst.1990.
- BARRET DE. ve ark.; Chronic Malnutrition and Child Behavior: Effects of Early Caloric Supplementation on Social and Emotional Functioning at School Age Developmental Psychology, 18, 541-557. (1983).
- BAŞARAN, İ.E.; Eğitime Giriş, Ank. 1994.
- BRONFENBRENNER, U. ve Ceci S. J., Heredity, Environment, and the Question "How?" A First Approximation. R. Plomin ve G. E. McClearn (Ed.), Nature-Nurture 1993.
- CÜCELOĞLU, Doğan; İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, 8. bs. İst. 1998. İçimizdeki Çocuk, İst.1994.
- DÖNMEZER, Sulhi; Sosyoloji, 3. bsk. Ank. 1984.
- ERDOĞAN, İlhan; İşletmelerde Davranış, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fak. Yay. No:242, İst. 1991.
- ERDOĞAN, İrfan; Çağdaş Eğitim Sistemleri, İst. 1997.
- EROĞLU, Feyzullah; Davranış Bilimleri, İst. 1996.
- ERÖZ, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İst. 1982.
- FİDAN, Nurettin ve ark; Eğitime Giriş, Ank. ts.
- GENÇTAN, Engin; İnsan Olmak, İst. 1994.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; Kültürel Psikoloji Kültür Bağlamında İnsan ve Aile, YKY, İst. 1998.
- KIŞLALI, Ahmet Taner; Siyaset Bilimi (Giriş), 3.bs., İmge Kitapevi Yayınları: 22, Ank. 1992.
- KOCACIK, Faruk ve Enver Özkalp; Davranış Bilimlerine Giriş, T.C. Anadolu Üniv. Yay. No: 173, Ank. 1986.
- KURTKAN, Amiran; Sosyal Bilimler Metodolojisi, İst. 1982. Türk-İslam Felsefesi Tarihinden Teoloji ve Teolojizm, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı. 47, Şubat 1987.
- MORGAN, T. Clifford; Psikolojiye Giriş, (Çev. Hüsnü Arıcı ve ark.), 8. bs., Ank. 1991.
- ÖNCÜL, Remzi; Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü, MEB Yay., İst. 2000
- ROSENZWEING, M. R.; Effects of Heredity and Environment on Brain Chemistry, Brain Anatomy and Learning Ability in the Rat. (M.

- Manosovitz, G. Lindzey ve D. D. Theissen'in derlediği Behavioral Genetics adlı kitaptan. New York Appleton. 1969.
- ŞAYLAN, Gençay; Çağdaş Siyasal Sistemler, TODAİE Yayınları, No: 192, Ank. 1981.
- TOLAN, Barlas ve ark.; Ben ve Toplum, Sosyal Psikoloji-I, Teori Yay. Ank. 1985.
- WILLAIME, Jean-Paul; Le Croire. L'acteur et Le Chercheur Introduction au Dossier Croire et Modernite, Archives De Sciences Socioles Des Religions 81, Centre National Des Recherche Scientifique, Januer-Mars 1993.
- VARIŞ, Fatma; Eğitim Bilimine Giriş, Ank.1991.